

Через терни – до вершин

14 квітня 2017 року – 130 літ від дня народження Івана Кавалерідзе

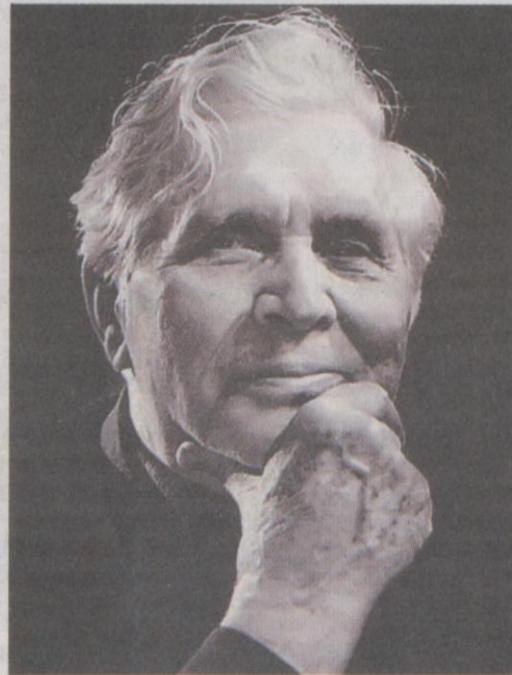
Іван Кавалерідзе – один із тих, хто стояв біля джерел українського національного відродження. Він є засновником історичного фільму і скульптурного авангарду в Україні. Немало фактів його біографії замовчувалися або свідомо перекручувалися. Він через це переживав, але терпів і вірив, що настане колись пора правди.

Я щасливий тим, що свого часу мені довелося спілкуватися з цією унікальною людиною, слухати його цікаві розповіді і роздуми про мистецтво в затишній квартирі по вулиці Червоноармійській, 12 у Києві; було це в 1971–1973 роках, під час моого навчання у столиці.

...Його предки були грузинами. У середині XIX століття генерал Ладанський, що воював на Кавказі, привіз на свій хутір у Полтавській губернії декілька грузинських родин, яких підозрювали у співчутті Шамілю. Серед них була і сім'я прадіда І.П. Кавалерідзе. Отож, його дід по батькові був грузином, а дід по матері – українець Лука Кухаренко. У сина Васо Кавалерідзе Петра і вродливої українки Килини Кухаренко 14 квітня 1887 року на хуторі Ладанський (нині село Новопетрівка Анастасівської сільської ради Роменського району Сумської області) і народився майбутній видатний скульптор, режисер, драматург.

Пізніше родина переїхала в Талалаївку (нині Чернігівська область). У селі Сильченкове, як і всі підлітки, Іван випасав череду, водив коней у нічне, навчався у початковій земській школі. У великий сім'ї мало хто звертав увагу на хлопчика, якому до вподоби були дивні розваги: він постійно ліпив різні фігури з глини...

1899 року коли хлопець закінчив три-

Іван Петрович Кавалерідзе

оніса». Він співпрацює з кращими режисерами і операторами німого кіно.

Невдовзі він йде в Ромни, де працює при відділі Наркомосвіти і водночас викладає малюнок у кількох школах, веде міський драмгурток, керує театральною студією залишничників. При наших зустрічах на початку сімдесятих у столиці Іван Петрович частенько згадував той період свого життя, з особливим задоволенням оповідаючи, як створював пам'ятник Кобзареві в Ромнах, який був відкритий 27 жовтня 1918-го. Ця подія набула всеукраїнського масштабу.

Саме в ті дні Іван Петрович став одним

– До Хрущова я, звичайно, не потрапив. А в ЦК мене прийняли, до того ж на досить високому рівні, хоча я йшов туди, мов на страту. І здивувався: так привітно зустріли! Вискочив чиновник з-за столу, руку тисне, присісти запрошує. Тут і помічники з'явилися, чай принесли. Дуже приемна зав'язалася розмова, шаноблива, товарицька. Вони мені відразу сказали, мовляв, не турбуйтесь. «Ми уже подзвонили на Україну, що помилочка трапилася, не дай Боже, перестаралися там. Так що усе буде добре!...»

Під цю розмову і затвердили сценарій, розпитували про творчі плани. Прийшла пора прощатися. Проводжаючи до дверей, чиновник ще раз вибачився:

– Ви не гнівайтеся, Іване Петровичу, що так вийшло.

І тихенько додав:

– Накладка вийшла. Думали, що ви уже померли...

Можна лише уявити моральний стан Івана Петровича в ті хвилини. На великий жаль, таких моментів у його житті було чималенько. Та він, як людина мудра і вольова, умів переносити всі оці життєві перипетії, а після них ще з більшою віддачею поринав у вир творчого життя.

А становлення І. Кавалерідзе як режисера відбулося в Одесі. Він написав сценарій з історії гайдамаччини і відніс його на Одеську кіностудію. Її директор, кремезній моряк Нетеса, запропонував йому самому бути режисером картини.

– Але... Я не режисер... Я скульптор... Провалю картину!

– І біс із нею, – сказав Нетеса. – Не буде картини, зате буде режисер!

З'являються його фільми-опери «Запорожець за Дунаєм», «Наталя Полтавка», добре відомі не лише в Україні, а й за рубежом.

І от врешті-решт біди, нібито, залишилися позаду. Кавалерідзе почав знімати в Карпатах фільм про Олексу Довбуша. Творча група жила високо в горах, відірвана від великих населених пунктів. Коли ж в черговий раз спустилася за продуктами, виявилося, що в місті вже хазяйнують німці. Фронт пішов далеко на Схід. Так Кавалерідзе опинився в окупації. Певний час режисер перебував у Рівному. Щоб не померти з голоду, пішов працювати в міську управу. Як міг, допомагав людям уникнути відправлення до Німеччини, ризикуючи життям, добував різні довідки.

Одного разу керівник групи бойовиків, що діяла в підпіллі, склав списки «поплічників гітлерівців», які мали бути розстріляні. В тих списках було й прізвище Кавалерідзе. Але керівнику підпілля Терентію Новаку був відомий цей митець, і він викреслив його зі списку приреченіх. Іван Петрович так і не дізнявся про епізод, який міг обірвати його життя, – мемуари підпільника-партизана Новака, що став потім Героєм Радянського Союзу, вийшли вже після смерті Кавалерідзе.

...І от Іван Петрович знову в Києві. Щоб прохарчуватися в час воєнного лихоліття, він продає свої картини, обмінює речі на продукти. Не відав він тоді про те, що створений ним пам'ятник Артему в Донбасі фашисти розрізали автогеном і знищили. Не зінав, що син Ігор та пасинок Борис Шапський загинули на війні а лотка Ніна

єва дядько Сергій Мазаракі, вихованець Петербурзької Академії художеств, відомий археолог і митець. Працював він у Київському археологічному музеї.

Київ просто-таки зачарував Івана. Майбутній художник цікавиться чудовими пам'ятками міста, храмами, театралами, оригінальними спорудами. Він вступає до приватної гімназії Г. Валькера, а з 1906 року навчається у Київському художньому училищі. Після двох років занять малюванням переходить до класу скульптури, який веде відомий український скульптор Ф. Балавенський. У Кавалерідзе починається справжнє творче життя. Він створює кілька майстерно виконаних портретів і скульптур. Хлопця особливо полонив образ Тараса Григоровича Шевченка, захоплення яким він пронес через усе життя.

Восени 1909-го Кавалерідзе їде до Петербурга, щоб продовжити навчання в Академії художеств. Тут бере участь у багатьох виставках. А наступного року відомий скульптор А. Аронсон запрошує його до своєї майстерні в Париж. І. Мечников, який на той час працює у Пастерівському інституті, знайомить молодого митеця із знаменитим скульптором Огюстом Роде-ном.

Після навчання за кордоном, молодий скульптор, сповнений творчих задумів, повертається на батьківщину, у Київ. Перемагає в конкурсі на кращий проект пам'ятника княгині Ользі: його встановлено на Михайлівській площі Києва 4 вересня 1911 року.

...Незабаром Іван Кавалерідзе від'їздить до Москви, де йому запропонували співпрацювати на кінофабриці імені Тімана. Виконаний ним портретний грим Л.М. Толстого для фільму про великого письменника вперше в кінематографічній практиці дозволив монтувати ігрові епізоди з хронікою. У найнятому під майстерню приміщенні він ліпить серію портретів сучасників і видатних діячів культури минулого. Знову повертається до улюбленого образу Т. Шевченка. 1912 року бере участь у конкурсі на проект пам'ятника великому Кобзареві в Києві й одержує заохочувальну премію.

1914 р. його запрошують на Київську кіностудію для роботи над стрічками «Анна Кареніна», «Крейцерова соната», «Гнів Ді-

дянського драматичного театру в Ромнах. Працював тут актором і режисером. Тоді ж таки він написав п'ять одноактівок.

Івана Петровича завжди захоплював образ українського просвітителя-гуманіста, філософа Григорія Сковороди, якому він створив кілька пам'ятників. Звісно, були й пам'ятники радянсько-комуністичним діячам, як Артему в Артемівську та Слав'яновогорську. Але ставлення у радянській владі до митеця було специфічним. Доходило до абсурду.

Одного разу Микита Хрушчов, відомий «знавець всього і вся», виступаючи на якомусь солідному форумі (до того ж, будучи в «піднесенному настрої»), став у черговий раз паплюзити творчу інтелігенцію. І діговорився до того, що «такі, як Кавалерідзе, сьогодні вас так розмалюють, а завтра батьківщину продадуть. Ось і Кавалерідзе – пам'ятники ставив, там різні штучки-дрючки. І що ж? А те, що з радістю побіг до фашистів прислужувати...»

Погодьтеся, в ті часи отримати таку атестацію було рівнозначно смертельному вироку. І все ж Кавалерідзе знайшов в собі сили і мужність прийняти виклик. Та відправився у Москву захищати своє чесне ім'я.

Лився лише щодо того, що фільму не буде. Картина з'явилася. Та ще й яка! Називалася вона «Злива» і охоплювала двохсотлітній період історії України. Івана Петровича взагалі захоплювали яскраві героїчні сторінки літопису українського народу, про що свідчать навіть назви його фільмів: «Перекоп», «Штурмові ночі», «Коліївщина»... Усе в тому фільмі претендувало на новаторство: у мову кіно сміливо входили нові метафори і методи монтажу.

Другою частиною задуманої трилогії про боротьбу українського народу за свободу став «Прометей» (за мотивами поеми Шевченка «Кавказ»). Та ба! То був час тоталітаризму - стрічки поклали на полицю. А Кавалерідзе так і не встиг закінчити трилогію, потрапивши в опалу. Саме через фільм «Прометей», за вказівкою Сталіна, він піддається різкій критиці на сторінках газети «Правда». Йому забороняють створювати стрічки на історичні теми. На «Укрфільмі» організували гнівне засудження «неправильної ідейної позиції» Кавалерідзе...

Іван Петрович важко переживав те, що сталося, та, водночас, він настійливо і послідовно продовжував працювати в кіно. Але тепер – у жанрі екранизації спектаклів.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Ромнах (автор проекту І.П.Кавалерідзе)

Після війни у творчій біографії Івана Петровича настала певна перерва. Як ставились органи влади до людей, що побували на окупованій території, відомо. Митець було заборонено займатися улюбленою роботою. Його довго ще перевіряли. З труднощами йому вдалося влаштовуватися на роботу в Академію архітектури старшим інженером, пізніше він став науковим співробітником одного з відділів.

Та ніщо не могло зламати митеця. Він трудився над скульптурами Б. Хмельницького, Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, О. Дундича, брав участь у багатьох виставках та конкурсах. Повернувшись і в кіно. Після фільмів «Сковорода» і «Повія», де працював з відомими акторами, написав сценарії «Марія Іванівна», «Вотанів меч», «Варнак», «Ложка дъогтю», біографічного фільму про Гулака-Артемовського... Його доробок поповнився також соціально-психологічними драмами і сатиричними комедіями.

Іван Кавалерідзе був високоерудованою людиною. Приваблювали і його життєрадісність, гостинність, особливий дар вселяти в кожного віру у свої сили. Він стежив за собою, був вимогливим до одягу, завжди виглядав елегантно. Ніколи не сидів у трамваях і тролейбусах.

Народ визнавав Кавалерідзе, а от влада... Але врешті-решт прийшло і офіційне визнання. Митець присвоїли звання народного артиста України, а пізніше його прийняли до Спілки письменників України. Помер Іван Петрович 3 грудня 1978 року. З нагоди 100-ліття від дня його народження 1987-й рік ЮНЕСКО оголосило роком Івана Кавалерідзе. Були відкриті меморіальні дошки в Києві, Ромнах, Новопетрівці. У Києві відбулися персональна виставка, вечір, присвячений його творчості, випущені конверти з його портретом, опубліковані численні статті в періодичних виданнях.

Можна було б довго розповідати про цю унікальну людину, багатогранного художника-мислителя, який працював у різних галузях мистецтва і в кожній був майстром високого класу. Він глибоко переймався життям рідної України, його творчість по праву належить до золотого фонду вітчизняної культури.

Петро Нестеренко